

Gösta Wikforss
Kulturartikel
Publicerad i Uppsala Nya Tidning den 20 februari 1990

Var finns kulturens starka förespråkare i Uppsala?

Det är helt naturligt att Uppsalas kulturliv har koncentrerats kring universitet och kyrka. Kulturlivet kom tidigt att domineras av akademisk festivitas och studentlivets glädje. Tal, musik, sång, teater, har förgyllt den akademiska vardagen liksom samlandet av bilder, konst, konstföremål. Bildandet koncentrerades i böcker. Universitetets bibliotek blev tidigt nödvändiga och självklara källor.

Domkyrkorummet – Sveriges vackraste rum – har ständigt fyllts av kyrkomusik och körsång och universitetets festsal – aulan har generöst upplåtits till högtidsfester med musik och sång för otaliga skaror av uppsalabor.

Behovet av lokaler för det profana kulturlivet har gömts undan i skuggan av dessa mäktiga kulturbyggnader trots stadens stora utbyggnad från 4 359 mantalsskrivna år 1830 till ca 165 000 år 1989.

Efter 20 provisoriska år med konst i huset har diskussionen om Gamla Gillets framtid återuppstått. Låt oss se närmare på det gamla Gillet. Det var medicine professorn Per von Afzélius som köpte den 100-åriga hospitalsbyggnaden år 1806 och överlät byggnaden till sällskapet Uppsala Gille, som han själv stiftat med motto Nyttja, Nöje, Heder och Enighet.

Sällskapet hade dessförinnan hyrt en mindre våning i kapten Küssels hus vid Nybron och därefter flyttat till traktörsänkan Bergs hus vid Stora Torget.

Från början var sällskapet Uppsala Gille en biljardsocieté för att främja "den nyttiga och nöjsamma biljardmotionen" men blev alltmer ett sällskap för både den akademiska och borgerliga societeten för kulturellt samhällsliv med assembléer, baler, konserter, högtidsmåltider och andra festliga tillställningar.

Gillebyggnaden som i början av 1800-talet hade sin entré från Valvgatan byggdes om och till 1836, 1853, 1873 och 1909. I det här sammanhanget är den stora Gillesalen av stort intresse. Den finns tyvärr inte kvar.

Salen upptog nästan hela husets längd utefter Valvgatan och var förlagd i övervåningen. Salen hade prägeln av festsal med fyra stora kakelugnar, två på vardera långsidan och läktare på kortsidorna. Salen hade svartmålade rödklädda bänkar utefter långsidorna och flera stora ljuskronor.

Gillesalen blev innan universitetshuset byggts Uppsalas kulturella brännpunkt med konserter av Filharmoniska Sällskapet, Akademiska Kapellet, Sällskapet OD med flera och många in- och utländska gäster. Det berättas att den 17 februari 1869 framförde Allmänna sängen för första gången August Södermans Ett Bondbröllop i närvaro av bland andra Karl XV.

Restaurangrörelse fanns i huset sedan 1820-talet och övertogs 1879 av Nils Petter Svanfeldt som förvärvade fastigheten 1886. När staden köpte Gillet för 20 år sedan, upphörde restaurangrörelsen.

Jag har hämtat uppgifterna om Gillet från K W Herdin och jag vill citera vad han skrev om Gillet redan 1934.

"Gillet är en gård som genom seklerna passerat stadierna av prästgård, adelsmannagård, hospital för sjuka och fattiga, säte för ett mer än 100-årigt gille och slutligen blivit restaurang och hotell, en sådan gård saknar motstycke i Uppsala stads och säkerligen andra svenska städers historia.

Den gamla gården nedanför domtrappan har spelat en förnämlig roll i stadens centrum och det är att hoppas att Hotell Uppsala Gille allt framgent skall försvara sin rangplats som primus inter pares bland näringsställen i Uppsala."

Många restauranger har varit platser för ett intensivt kulturliv. Stadshotellet och det gamla Gillet inte att förglömma. Låt åtminstone Gillet återuppstå som krog. En eventuell ombyggnad måste visa stor hänsyn till byggnadens eget liv.

Fyrisån har alltid delat Uppsala i en akademisk sida med universitet, kyrka, slott och militär och borgerskapets sida med främst handel, hantverk mellan å och järnväg. Detta har påverkat stadens planering högst påtagligt.

Stadsarkitekten Gunnar Leche sade till mig vid diskussioner på 40–50-talen om läget för ett blivande stadshus: "Kom ihåg: i Uppsala skall vi ha treklängen stadshus, domkyrka, universitet. Själv ritade han också ett stadshus vid KFUM-byggnaden med parterr mot ån. Stadshustävlingen kom dock att bli för en stadshusbyggnad i kv Munken nedanför slottet, men den genomfördes inte. Tycho Hedén, drätselkammarens starke socialdemokrat på den tiden påpekade med skärpa att stadshuset inte skulle ligga på den akademiska sidan av ån. Han fick hjälp av P O Lefvert, som blivit stadsarkitekt och föreslog att stadshuset skulle byggas vid Svartbäcksgatan i kv Lindormen, där nu ungdomens hus ligger.

När jag påminde Tycho Hedén om Leches treklang, såg han finurligt på mig och sa: vad är det för fel på treklängen stadshus, folkets hus, järnvägsstation. Och så blev det.

Visst fanns det plats för kulturverksamhet på den östra sidan av ån också, där låg exempelvis Chateau Barowiak – teaterbyggnaden i Järnvägsparken och utefter järnvägen intill Kungsgatan växte den ena frikyrkan efter den andra upp i takt med flera magnifika skolbyggnader. Det första moderna biblioteket fick plats en trappa upp i nuvarande ungdomens hus, Svartbäcksgatan 32.

När stadens folkmängd blev större än 30 000 på 30-talet aktualiserades dock hus för bibliotek och ny teater. Den gamla hade rivits. Leche ritade ett då modernt och ståtligt bibliotek, förnämligt förlagt i stadens hjärta vid Fyrisåns östra strand. Biblioteken hade blivit den nödvändigaste och främsta folkliga bildningskällan.

Så blev biblioteket den första hörnpelaren för kulturen – ett kulturens finrum i borgar-arbetarsidan av staden. Efter 50 års verksamhet växte biblioteket ur sin kostym. Och undra på det såsom staden hade växt under tiden. Nu har vi fått ett nytt vackert bibliotek. Men hur rätt är det för framtiden att till synes bara förstora det gamla biblioteket och förlägga mycket stora nya lokaler för distribution, bokbussar, bokpooler, magasin, administration mitt i city, där vi vill ha så bilfritt som möjligt? Ingen handel skulle ha råd att förlägga sina lagerlokaler i det dyra cityläget som nu biblioteket gjort. Med datorns hjälp kan man redan nu efterfråga den önskade boken med små medel och bokdistributionen kan arrangeras på flera sätt. Nå, utlåningslokaler och lärum behövs både i centrala Uppsala och i de olika bostadsområdena. Detta är inte skrivet som bibliotekskritik utan som eftertanke till andra kulturinstitutioner. Säkert kan erfarenheter och organisation från handeln och annan fri verksamhet vara nyttig även för kulturens organisation och drift.

Idéerna till ett modernt Folkets hus växte fram på 1940-talet och blev verklighet 1950. Arkitekt var Gunnar Leche som var stolt för sin byggnad men fick utstå mycken smälek.

Teatern blev omedelbart populär. Det var svårt att få biljetter och premiärerna blev verkliga folkfester. Vissa synpunkter på lokalernas ändamålsenlighet har framskymtat genom åren. Riktigt nöjd har man aldrig varit. Det är bra att teatern nu har moderniserats och att de 100 – 150 teateranställda fått bättre arbetsrum.

Men inte skulle Gunnar Leche tyckt om att se de tonvis med svart järnskrot som idag hänger i hans tak över en förväntansfull publiks hjässor. Tekniken blev viktigare än publiken även i denna sagans värld, där kristallkronorna har byggts bort med mycket pengar. Är det bra?

Vårt behov av kultur i den växande staden diskuterades mycket omkring 1970. Intresset att lösa frågorna var mycket stort. Ett tidsprogram och prioriteringsordning upprättades 1971 av Hans Alsén med stor enighet bland politikerna. Så här såg det ut:

Konstmuseum i kv Munken byggstart 1973
Folkpark i Gränby byggstart 1973
Nytt bibliotek byggstart 1974
Centralt belägen fritidsgård byggstart 1975
Musikens hus byggstart 1977
Ny stadsteater byggstart 1980
Lokaler för kultur i stads- och kommunal delar med byggstart samtidigt med bostadsområdenas färdigställande.

Efter 70-talets kommunsammanslaggnings, gröna vågen, oljekris och studentrevolt följde flumkultur som dödade programmet. Man sökte ny kulturpublik – men fick den inte! Andra intressen tog över stadens och kulturens planering.

Sakta söker man läka dessa sår.

Kulturinstitutioner tenderar att bli dyra i drift och det blir allt svårare att få skattemedel att räcka till. Man talar om institutionernas stora svarta hål - administration, byråkrati och hyra - som slukar mer och mer av kulturpengarna utan att de till synes ger något tillbaka i form av ökade nutidsspeglade kulturaktiviteter. Som nu kulturinstitutionerna är organiserade i vårt samhälle är det svårt att se någon lösning på detta.

Varje teaterbiljett subventioneras nu med stora pengar. Samtidigt behöver vi även pengar till att förverkliga drömmen om ett konstens hus – fyllt med kultur, där konsten är värd. Och självklart ett Musikens hus. Musiken som fortfarande är husvill i det växande Uppsala, vilket beskrivits i programmet för ett Musikens hus som Carl Rune Larsson och jag gjorde 1973.

Även där påpekades att i debattinlägg och recensioner i UNT man gång på gång under åren återkommit till de prekära lokalproblemen inom Uppsalas musikliv. Genomgående har pekats dels på den katastrofala bristen på tillräckligt dimensionerade, funktionsdugliga konsertlokaler med god musikakustik, dels på den lika svåra bristen på repetitionslokaler för musikerna både i stadens centrum och i ytterområdena. Detta skrevs för 17 år sedan och musikens villkor har ännu inte förbättrats.

Vem ställer fördomsfritt kulturens krav på ändamålsenliga lokaler men också motkrav på kulturen att söka anpassning även till vår tids politiska och ekonomiska förutsättningar?

Idrottens företrädare tycks kunna det. Här byggs tennishallar, golfbanor, fotbollshall, simhall (för 250 – 300 miljoner sägs det). Och man är ändå inte nöjd. Man ställer krav, och imponerande nog, visar kravens berättigande och anvisar ofta ekonomiska lösningar. Alla är inte bra. Men idrotten har bra förespråkare som driver igenom sina idéer. Pengar finns det tydligen. Var är kulturens starka idérika och samlade förespråkare i Uppsala?